

Kim Katalin

HUN-REN BTK Zenetudományi Intézet

Erkel és Liszt

Adalék a Hunyadi László külföldi előadásaihoz

Korszerű kritikai közreadási műhelyként, a Tallián Tibor által 1998-ban kezdeményezett *Erkel Ferenc Operák* összkiadás átfogó zenetörténeti kutatások elvégzését és a zenei források teljes körű feldolgozását tűzte ki célul, és ezzel új terepre lépett. Az Erkel-operák forrásanyaga az autográf partitúrák és korabeli nyomtatványok kivételével ekkor még alig volt ismert. Az autográf partitúrákkal korszakalkotó 1961-es tanulmányában Somfai László foglalkozott elsőként, az autográfokban megjelenő különféle kézírások számbavétele alapján kérdezve rá az Erkel-operák kényes kérdésére.¹ Már Erkel Ferenc korában nyílt titok volt ugyanis, hogy a zeneszerző későbbi operáiban külső személyek (elsősorban fiai, Erkel Gyula és Sándor) segítségét vette igénybe a komponálásnál. A közgyűjteményekben elérhető forrásokat Major Ervin, majd Legány Dezső 1975-ös Erkel-műjegyzéke regisztrálta első alkalommal. Legány ezen túl elsősorban a kompozíciók fogadtatására koncentrált – hatalmas előrelépést téve az Erkel-életmű forrásháttérének és recepciójának megismerése terén.² E publikációk óta előkerült újabb autográf kompozíciós források alapján ma már tisztábban látunk a szerzői kéziratok vonatkozásában.³ A közreadott vagy előkészületben lévő operák esetében pedig (megjelentek: *Bátori Mária*, *Hunyadi László*, *Bánk bán*, előkészületben: *Erzsébet*, *Sarolta*, *Dózsa György*)⁴ az Erkel Ferenc keze alatt használt nemzeti színházi játszópéldányokat (szólamanyagot, másolt partitúrákat és szöveggönyveket) is feldolgoztuk, hiszen sokszor ezekben a forrásokban és nem az Erkel által vezérgönyvként használt autográfokban találjuk meg az előadások alatt eszközölt javításokat, a *Fassung letzter Hand*nak tekinthető műalakot.

- 1 Somfai László: „Az Erkel-kéziratok problémái”. In: *Az opera történetéből*. Szerk. Szabolcsi Bence-Bartha Dénes. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961 (Zenetudományi Tanulmányok, IX), 81–158.
- 2 Major Ervin. „Erkel Ferenc műveinek jegyzéke. Második bibliográfiai kísérlet”. In: *Írások Erkel Ferencről és a magyar zene korábbi századairól*. Szerk. Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1968 (Magyar Zenetudományi Tanulmányok), 11–43. Legány Dezső: *Erkel Ferenc művei és korabeli történetük*. Budapest: Zeneműkiadó, 1975.
- 3 A szerzőség kérdésével kapcsolatban Szacsvai Kim Katalin: *Az Erkel-műhely. Közös munka Erkel Ferenc színpadi műveiben (1840–1857)*. PhD disszertáció. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2013. <http://real-phd.mtak.hu/60/19/Szacsvai.pdf> (utolsó hozzáférés: 2022. február 8.).
- 4 *Erkel Ferenc: Bátori Mária. Opera két felvonásban / Opera in two acts*. Közr. / Ed. Dolinszky Miklós–Szacsvai Kim Katalin, Bev. / Intr. Dolinszky Miklós. Budapest: Rózsavölgyi, 2002 (Erkel Ferenc Operák / Ferenc Erkel Operas 1/I–III).
Erkel Ferenc: Hunyadi László. Opera négy felvonásban / Opera in four acts. Közr. / Ed. Szacsvai Kim Katalin, Bev. / Intr. Szacsvai Kim Katalin – Tallián Tibor. Budapest: Rózsavölgyi, 2006 (Erkel Ferenc Operák / Ferenc Erkel Operas 2/I–III).
Erkel Ferenc: Bánk bán. Opera három felvonásban / Opera in three acts. Bev. Közr. / Int. Ed. Dolinszky Miklós. Budapest: Rózsavölgyi, 2009 (Erkel Ferenc Operák / Ferenc Erkel Operas 3/I–III).

Egyetlen példa a szerzőség kezelésének lazaságára vonatkozóan: az Erkel-műjegyzékben [I. Király] *Himnusz*ként szereplő (L63) tételről Somfai László nyomán Legány Dezső is jelzi, hogy az nem más, mint a *Dózsa György* (1867) opera 1. felvonásának fináléjából a hadba vonuló nép Magyarország patrónájához intézett fohászának parafrázisa.⁵ Az opera népszerű első fináléjának himnusát Erkel mindössze alkalomhoz illő friss szöveggel látta el – a verssorokat, akárcsak a *Dózsa György* librettójáét ezúttal is Szigligeti Ede jegyezte –, és a zenei anyag lényeges változtatása nélkül, új királyhimnusként adatta elő a zenekari kíséretes kórust a Nemzeti Színház együttesével Ferenc József huszonöt éves uralkodói jubileumának ünnepi előadásán. Beavatottnak szóló politikai üzenet lenne a parafrázis? Mindenképp több egyszerű kényelmességnél, zeneszerzői reciklálásnál. Elképzelhető, hogy elégtételt jelenthetett a szerzőpáros számára a megoldás, tekintve, hogy az opera befejezését utólag, de még a nemzeti színházi premier előtt meg kellett változtatniuk (Dózsa az operában meghasonlik, megbánja bűneit), és húzniuk kellett az opera befejező jelenetébe tervezett Kölcsey–Erkel-féle *Hymnuszt* is.⁶ (1. fakszimile) A késői operák esetében nem egyedi eset, hogy nem áll rendelkezésre „tiszta” autográf kézirat. Az [I. Király] *Hymnus* legkorábbi autorizált forrása sem Erkel Ferentől, hanem fiától, Sándortól származik. A kottában pedig egy beragasztott betétlapon Liszt Ferenc néhány ütemes javaslata is szerepel a harang, a kórus és a nagydob szólamának átírására. (2. fakszimile) Nem jellemző, hogy Liszt-javítást találunk Erkel Ferenc autográf kézírataiban (más személyek bejegyzéseit annál inkább), de mint köztudott, baráti segítségként ez fordítva is megtörtént, 1856-ban az *Esztergomi mise* előkészítése idején. Erkel javaslatait a Credo tétel és a Gloria befejező részének módosítására Liszt elfogadta, ezeket alaposan átdolgozta. Erről Zürichben, Wagnernél tett látogatása alkalmával 1856. november 23-i Erkelhez írt, baráti hangvételű levele is tanúskodik:

A 4. belépést (2 helyett) az Ön jó tanácsa szerint csináltam [kottapélda], és ez a peroratio most olyan tetőpontig fokozódik, amely még magát Festetics Leót is együtténeklésre készítené. Húsvétig megküldöm Önnek a partitúrát, amelyet a cs. és kir. állami nyomdában nyomnak ki. Ha nem tévedek, a mű a könnyítésekkel, javításokkal, toldásokkal, és a Gloria dicsőítő zárófugájával, amelyet itt írtam meg-érkezésemkor, meglehetősen elnyeri majd a tetszését.⁷

5 Somfai: *Erkel-kéziratok problémái*, 130–143. Legány: *Erkel Ferenc művei*, 85–94.

6 Erkel Ferenc himnusairól és ezzel összefüggésben politikai szerepvállalásáról lásd Kim Katalin: „Pange lingua. Erkel *Hymnus*ának keletkezéstörténetéhez”. In: *Zenatudományi dolgozatok 2017–2018*. Szerk. Kim Katalin, Békéssy Lili, Gusztin Rudolf, Horváth Pál. Budapest: BTK Zenatudományi Intézet, 2019, 141–156., ide: 151–156.

7 Lásd: *Liszt Ferenc válogatott levelei. Ifjúság – Virtuóz évek – Weimar (1824–1861)*. Közr. Eckhardt Mária. Budapest: Zeneműkiadó, 1989, 197. A levelet eredeti nyelven lásd: *Franz Liszt Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835–1886*. Hrsg. Margit Prahács. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966. „Die IV. Einsätze sind nach ihren gutem Rath gemacht und diese Peroration steigert sich jetzt zu einem Climax das Leo Festetics selbst zum mitsingen bringen dürfte. Bis zu Ostern schicke ich Ihnen die Partitur welche in der k.u.k. Staatsdruckerei typographisch sind. Wenn ich nicht irre so wird ihnen das Werk mit den Erleichterungen und Verbesserungen, Zusätzen und der gloriose Schluss Fuge im Gloria, die ich bei meiner Ankunft hier aufgeschrieben habe, ziemlich behagen.”

(Dicsőfényben a háza oltára, rajta a Korona és
 a jelvények, körülte unok-, néps, kezet fogva)

Dózsa Mit haragban vesztetek,
 a béke hozza meg
 meg szülik azt jobb szavadok.

(Hölcséi hímnny egy strofa)

Dózsa Oh én nagyon nagyon boldog vagyok

(Ez jelenet
 Dóra, Dózsa.)

Dózsa ^{magához térve} Mi ez? te jössz? az éjéből jött ide!

(Musical notation with lyrics: mit haragban vesztetek a béke hozza meg meg szülik azt jobb szavadok)

jobb 0

1. faksimile

Erkel Ferenc autográf vázlata a Dózsa György operához
 a Kölcsey Himnusz megzenésítésének beemelése vonatkozó bejegyzéssel.
 Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Erkel Gyula hagyatéka

Handwritten musical score for the Hymn of King [I. Király] Hymnus (1873) and its paraphrase by Dózsa György (1867). The score is written on aged paper and consists of three systems of staves. The first system is marked "molto sostenuto" and features complex polyphonic textures with multiple voices and instruments. The second system includes vocal lines with lyrics in Hungarian, such as "Gloria in excelsis Deo" and "Gloria in excelsis Deo". The third system is marked "molto assai" and continues the musical development. The score is densely written with various musical notations, including notes, rests, and dynamic markings.

2. faksimile

Az [I. Király] Hymnus (1873), a Dózsa György (1867) opera I. felvonását záró himnusz parafrázisának legkorábbi autorizált forrása. Erkel Sándor kézírata Liszt Ferenc autográf kiegészítésével. Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus 1660.

Újabb kutatásaink alapján úgy tűnik, a *Hunyadi László* volt Erkel egyetlen operája, melynek komponálása során a zeneszerző nem vette igénybe kisegítő kolléga vagy családtag munkáját. (3. faksimile) A kijelentés ugyanakkor kizárólag csak a bemutató vonatkozásában igaz a *Hunyadira* is: az opera utólagos számait, a nyitányt, a Hollósy Kornélia számára komponált Mária-cabalettát (No. 19), a vendégként fellépő Anne de la Grange virtuóz énektechnikájára szabott Erzsébet-áriát (No. 12b) és a Stéger Ferenc kedvéért kibővített első felvonásbeli László-áriát (No. 7) kétségkívül Erkel Ferenc komponálta 1847-, 1850-, ill. 1859-ben. A feltehetőleg 1848-ban készült Magyar tánc (későbbi nevén: Palotás) szerzősége azonban kérdéses, és valószínűleg a La Grange-ária 1878 előtt meggyökeresedett áthangszerelése is Erkel Sándortól származik.⁸ Erkel részéről az a látszólagos könnyedség, amellyel átengedte kisegítőinek művei végleges formájának kialakítását – számára a komponálás szerzői, lényegi fázisa egyértelműen korábban lezárult –, az a megengedő hozzáállás, amellyel jóváhagyta operái utólagos áthangszerelését, ahogyan szabad kezét adott az operai gyakorlat mindenkor pragmatizmusának a későbbi beavatkozások terén, mindez lényegesen megkönnyítette a zeneműkiadók és az átiratokat készítő zeneszerző-karmesterek helyzetét is, és nagyban elősegítette a *Hunyadi László* egyes számainak széles körű recepcióját, akár folklorizálódását.⁹ Annak ellenére, hogy 1844-es premierétől kezdve a *Hunyadi László* folyamatosan jelen volt a pesti Nemzeti Színház műsorán, és Erkel legsikeresebb színpadi műveként 1885-re már túl volt 250. előadásán, a teljes opera nemzetközi elismertetéséig vagy akár csak megismertetéséig mindmáig nem jutottunk el.

Az Erkel-operák, közöttük a *Hunyadi László* korabeli (19. századi) külföldi terjesztésének sikertelenségével kapcsolatban leggyakrabban Erkel Ferenc passzivitását nevezik meg a probléma forrásaként, illetve a zeneszerző nehézkességét, bizalmatlanságát – és a financiaális háttér hiányát, ha az opera partitúrájának másoltatásáról van szó.¹⁰ Régóta öröklődik a kényelmes, lusta Erkel-jellemrajz, és ez vetül rá a *Hunyadi László* recepciótörténetére is, melyben a proaktív Liszt Ferenc alakja képezi az ellenpontot.

8 Szacsvai Kim Katalin: „»Hunyadi László« Források és változatok”. In: „*Szikrát dobott a nemzet szívébe*”. *Erkel Ferenc első három operája. Batori Mária, Hunyadi László, Bánk bán. Szövegkönyvek, tanulmányok*. Szerk. Gupsó Agnes. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2011, 261–296. [Az összkiadásban megjelent bevezető tanulmány újraközlése.]

9 Két-, négy-, nyolckezes zongorakivonatok, egyvelegek, ábrándok, fantáziák már a bemutatót követő években nagy számban jelentek meg a hazai kiadóknál, katonazenekarok és cigánybandák játszották az opera népszerű számait. Vö. Legány: *Erkel Ferenc művei*, 34., 43.

10 Vö. Isov Kálmán: „Kísérletek Erkel »Hunyadi László«-jának párisi színrehozatalára”, *Muzsika* I/8-9. (1929. szeptember–október), 16–22., ide: 22. Lásd továbbá a *Hölgyfutár* I/34. (1850. augusztus 8.), [135. oldal]. cikkét a *Bánk bán* munkálatai (?) idejéből: „Erkelünk számára operaszöveg van készülőben, még pedig e tekintetben ügyes toll alatt; remélhetjük tehát, hogy új remek nemzeti daljátékokat kapunk ismét; s ha e reményünk csakugyan valósul, azt is nagy részben La Grangenő ittlétének köszönhetjük, mely tevékenységre buzdítá derék zeneszerzőnket, ki különben a kényelmet úgy szereti, mint Rossini.”

1846-os pest-budai hangversenyei idején Liszt, május 13-án délben, kifejezetten az ő számára rendezett rendkívüli, nemzeti színházi előadáson hallhatta először az operát – igaz, a korszakalkotó primadonna, Schodelné Klein Rozália hiányában, és e körülmények miatt az opera legerősebb számainak elhagyásával.¹¹ Sőt a nyitányt feltehetően Lisztnek már érkezésekor eljátszhatták a számára rendezett nagyszabású szerenád alkalmával, melyet szállásánál, az Angol Királynő szálloda előtt szerveztek a Nemzeti Színház zenészei Erkel Ferenc vezetésével. Az ünneplésről a *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung* is részletes helyszíni beszámolót közölt, kiemelve, hogy a szerenádot a *Hunyadi László* nyitányának ismerős hangjai nyitották meg, ezt követte Thern Károly ünnepi dala, a *Bátori Mária* nyitánya, majd Johann Grill nagyon szép négy szólamú dala.¹²

Erkel operája nagy hatást tehetett. Alig pár nappal később (május 17-én) Liszt már műsorra tűzte a *Hunyadi László* nyitányát 1846-os bécsi hangversenysorozatának zárókoncertjén;¹³ azonnal tárgyalt a pesti zeneműkiadókkal a nyitány parafrázisának kiadásáról (Wagnerrel és Treichlingerrel); majd pár hónappal később, 1846. október 10-én visszatérve Pest-Budára, ha az önálló nyitány zongorakivonatát ugyan nem, de az *Overtura* egyes részleteit is felhasználó *Hatyúdál* és *Induló* koncertparafrázist már több hangversenyén előadta, és ismét tárgyalt Treichlingerrel a darab kiadásáról. (Erre végül nem került sor, első alkalommal az *Új Liszt Összkiadás* keretében jelent meg a kompozíció.)¹⁴

11 „Mult szerdán [május 13-án] Liszt tiszteletére a nemzeti színházi rendezőség Erkel *Hunyadi László*-ját adatá déli órákban teljes kivilágítással ‘s szinpadí costumeben. A’ hallgatók hivatalosak voltak. Wolf urnak gyöngékedése, ki mind a’ mellett sem akará közremunkálatát a’ nagy művész iránti tiszteletből megvonni, és Schodelné asszonyság indispositiója, mely miatt több énekdarabok kimaradtak, csökkenték ugyan kissé a’ jeles műnek hatását; – de az ünnepelt művész azonnal megismervén annak szépségeit, több ízben lelkesült és lelkesítő tapsokra fakadt ‘s derék szerzőjét ‘kitünő tehetőség’-nek nevezé.” Vö. *Életképek*, IV/20. (1846. május 16.), 636. Liszt 1846-os hangversenykörútjáról lásd Sziklavári Károly: „Liszt Ferenc Magyarországon 1846-ban”, in Dömötör Zsuzsa – Mona Ilona – Kovács Mária – Sziklavári Károly: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon* (Eötvös József Kiadó, Budapest, 2015), 107–208, ide 143–144.

12 [...r]: „Musikalische Schutz und Trutzbriefe aus Pesth”, [Zenei véd és daclevelek], *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung*, VI/59. (1846. május 16.), 236. Az eseményről az *Allgemeine Theaterzeitung* is beszámolt, amely két egymást követő szerenádról tud: „Von 8 bis 11 Uhr, hatte eine höchst brillante Serenade im ungarischen Theater statt; um 11 Uhr eine zweite im Innern des Hotels.” Vö. *Allgemeine Theaterzeitung*, 1846. május 4. Utóbbi idézi Dezső Legány: *Franz Liszt: unbekannte Presse und Briefe aus Wien 1822-1886*. Wien und Graz, Hermann Böhlau Verlag, 1986 (Wiener Musikwissenschaftliche Beiträge 13), 109.

13 „Liszt Ferencz’ Bécsben mult héten adott hangversenyében többi között Erkel’: Hunyady László című operájának nyitánya is eljátszatott, Liszt’ saját igazgatása mellett. Egy bécsi lap azt írja ezen nyitányról, hogy ez: »dallamduş, erőteljesen hangszerezet, egészen eredeti ‘s fölötte hatásos szerzemény«, – mely fölötte nagy tetszéssel fogadtatott, ugy annyira hogy Liszt meg nem állhatta annak ismételtetését.” Vö. *Pesti Hírlap* VI/669. (1846. május 5.), [352].

14 Liszt: „»Schwanengesang und Marsch aus Erkels Hunyadi László« Konzertparaphrase für Pianoforte” [R. 160, S. 405]. In: *Ferenc Liszt: Freie Bearbeitungen*, VIII. Hrsg. Adrienne Kaczmarczyk – Imre Sulyok. Budapest: Editio Musica Budapest, 1999 (Neue Ausgabe Sämtlicher Werke, II.), 95–111.

Liszt május 17-i búcsúhangversenyének bécsi sajtója, ahogyan arról a pesti magyar nyelvű újságok is beszámolnak, nem volt egyhangúan pozitív a *Hunyadi László* nyitányának előadásával kapcsolatban. A *Pesti Hirlap* feltehetően Heinrich Joseph Adaminak az *Allgemeine Theaterzeitung* 1846. május 19-i számában megjelent alábbi kritikájából idézett:

Liszt egy nyitányt is hozott magával Pestről, *Erkel* Ferenc „Hunyadi László” című operájának nyitányát, egy dallamos, erőteljes hangszerelésű, teljesen eredeti és egyben rendkívül hatásos kompozíciót, amelyet ezen a hangversenyen előadatott és ő maga vezényelt. [A darab] hatalmas tapsot kapott, úgyhogy *Liszt* kénytelen volt a nyitányt megismételni, ami egyébként mértéktelenül elnyújtotta a koncertet.¹⁵

Pozitív volt a *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung* szerkesztőjének Dr. Maleno [August Schmidt] beszámolója is:

A második rész Erkel Ferenc „Hunyadi László” nyitányával kezdődött, amelyet – a heves tiltakozás ellenére is – megismételtek a koncertet adó [muzsikus] vezényletével, és amely a zeneszerző tehetségének szép tanúságát nyújtja és felébresztette bennünk a vágyat, hogy egyszer az egész operát megnézzünk.¹⁶

A *Sonntagsblätter* mellékletében azonban a lap zenei szerkesztője, a „Musikredakteur” Josef Plank vitriolos írásban számolt be Liszt búcsúhangversenyéről és különösen Erkel *Hunyadi László* nyitányáról. A hangvétel nem vehető komolyan, ahogy Plank kritikája sem. Az osztrák szakirodalom középszerű kritikusként tartja számon Plankot, kortársai, a lap „erster Musikredakteur”-je, a jeles zeneíró Julius Becher elhatárolódott Plank tevékenységétől, és Eduard Hanslick sem volt jó véleménnyel róla. Barbara Boisits a *Sonntagsblätter* működését elemző tanulmányában külön kitér arra, hogy Plank 1845-ben ironikus hangvételű megjegyzést tett Lisztre, akit a „divat, a sajtó, az előkelő társaság, sőt az évszázad embere, az ezerszer megkoronázott, udvari tanácsos, doktor és díszkard-tulajdonos Liszt”-ként emleget.¹⁷ Hasonló

15 „Aus Pesth hatte *Liszt* auch noch eine Overture von Franz *Erkel* zur Oper 'Hunyadi László' mitgebracht, eine melodiose, kräftig instrumentirte, ganz originelle und auch äußerst effectvolle Composition, die er in diesem Concerte aufführen ließ und selber dirigirte. Sie wurde ungemein applaudirt, so das *Liszt* fast nicht umhin konnte, sie wiederholen zu lassen, was übrigens das Concert über alle Gebühr verlängerte.” Közli Legány: *Franz Liszt: unbekannte Presse und Briefe aus Wien 1822-1886*, 110–113. Magyar fordítás Németh István Csaba.

16 „Die zweite Abtheilung begann mit Franz *Erkel*'s Overture zu 'Hunyadi László', welche unter der Direction des Konzertgebers auch der aufstrebenden Opposition zum Troße wiederholt wurde, und die ein schönes Zeugniß für das Talent des Compositeurs abgibt, welche auch den Wunsch in uns rege machte, einmal die ganze Oper an uns vorübergehen zu sehen.” Lásd Dr. Maleno [August Schmidt]: „Konzert-Salon. Sonntag den 17. Mai d. J.; Abschiedskonzert des Franz *Liszt* im k. k. großen Redoutensaale Mittags um /2 1 Uhr”, in *Wiener Allgemeine Musik-Zeitung* VI/60. (1846. május 19.), 241–242. Magyar fordítás Németh István Csaba.

17 „[...] den Mann der Mode, der Presse, der schönen Welt, ja des Jahrhunderts, den tausendmal bekränzten, den Hofrath, Doktor, Ehrensäbelproprietarius *Liszt*“. Lásd Josef Plank: „Musikbericht. Rudolf Willmers”, *Sonntagsblätter* (redakteur Ludwig August Frankl) IV/5. (1845. február 9.), 143. Idézi Barbara Boisits: „Die Bedeutung der Sonntagsblätter Ludwig August Frankls für die Wiener Musikkritik”. In: Louise Hecht (ed.): *Ludwig August Frankl (1810–1894). Eine jüdische Biographie zwischen Okzident und Orient*. Hrsg. Louise Hecht. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2016, 157–181., ide: 163. Magyar fordítás Németh István Csaba.

ellenérzések törnek felszínre Plank kritikájában, melyet Liszt 1846-os sikeres bécsi hangversenysorozatának záró koncertjéről írt. Indulatait pedig épp Erkel *Hunyadi László* nyitányának bemutatója kapcsán engedte leginkább szabadon:

Lißt [sic!] egy koncerten búcsúzott el, amelyet a Redut nagy, erre a célra azonban majdhogynem túl kis termében adott. Ez az ember dacol a széllal és az időjárással, a tavaszi varázssal és a nyári hőséggel, az emberek egyre csak özönlenek hozzá, és mégis, ami a művészi magot illeti, ennél rosszabb hangversenyt ő még soha nem adott. Soha nem volt még olyan feltűnő és olyan, hogy úgy mondjam: kellemetlen a klasszikus kompozíciók eltulajdonítása, azok „Lisztesítése”, mint ezen a „búcsún”. Beethoven Esz-dúr versenyművének előadása feltűnően elmaradt v. Bocklet úr nemrég hallott előadásától, a Webern-féle f-moll koncerté pedig a saját, korábban kiválóként hírnevet szerzett előadásától. Úgy tűnik, a zenekar háttérbe szorulása valósággal elszoktatta a zongoravirtuóz urakat a zenekar-kíséretes kompozícióktól; ők minden zenét a dobozukban vélnek megtalálni és nemcsak képességet, hanem egyenesen kényszert éreznek ennek művelésére. Nem gondoltam volna, hogy ez Lißt esetében is így lesz, pedig úgy tűnik, az egyoldalú szólistaságtól ő sem bírt teljesen megszabadulni. A két versenyművön kívül még Schubert Magyar dallamait játszotta el és egy Tarantellát a [portici] „némá”-ból; ez utóbbi nem más, mint csattogás, „tapotage”, ahogy a franciák nevezik igen találó kifejezéssel. Ugyanígy semmitmondó volt Lißt két francia dala is, Viktor [sic!] Hugo és Girardin szövegeire, erről a kiindulóponttól sehová sem lehet eljutni; *ce n'est pas notre affaire* [ez nem a mi dolgunk], maradjunk a zongoránál. Megemlítenéd még Lißt-tel kapcsolatban a pesti Erkel úr „Hunyady László” [sic!] című operájának nyitánya, mert a darabot Lißt vezényelte, tehát erre az előadásra, amint azt a vak is láthatta, „*sub auspiciis doctoris Franusci Liszt*” [Liszt Ferenc doktor égisze alatt] került sor. A darab nem más, mint paprikás hús aszpikkal és némi makarónival, azaz magyar, francia és olasz stílusban íródott, természetesen az első, a magyar jelleg túlsúlyával, és mintegy ízelítőt ad az operában előforduló magyar dallamokból, híján a szilárd következetességnek, a határozott és tömör formának. Ráadásul a nyitány túlságosan hosszú és egy olyan zajos spektakulumba torkollik, amelyet csak a legundorítóbb ízléstelenség tehet egy zenei kompozíció részévé. Annak ellenére, hogy a közönségnek az a része, amely az előadás megismétlését követelve tapsolt, nagy ellenállásba ütközött, Lißt úr volt szíves még egyszer a karmesteri pódiumra állni. Időnként még nagy és zseniális művésszel is előfordulhat, hogy figyelmetlenségében tapintatlanná válik.¹⁸

18 „Lißt hat in einem Konzerte Abschied genommen, welches er im großen, für diesen Zweck beinahe zu klein gewordenen Redoutensaale gab. Der Mann trotz Wind und Wetter, dem Frühlingsreize und der Sommerhitze, man strömt ihm immer zu, und doch hat er, was den künstlerischen Kern betrifft, niemals ein schlechteres Konzert gegeben, als dieses war. Niemals war sein Vergreifen, sein „Lißtisiren“ klassischer Kompositionen so hervortretend und so, ich möchte sagen, unbehaglich, als bei diesem „Abschiede“. Sein Vortrag des Es-dur-Konzertes von Beethoven stand hinter jenem des erst kürzlich gehörten des Hrn. v. Bocklet und des Weber'schen F-moll-Konzertes seiner eigenen, als vorzüglich bekannt gewordenen früheren Ausführung in auffallender Weise zurück. Das Vönsichstoßen des Orchesters scheint die Herren Klaviervirtuosen, die in ihrem Kasten alle Musik suchen zu müssen und

A nyitány ismétlését ellenző, pisszegő bécsiek viselkedését egyébként a magyar lapok nem hagyták szó nélkül. Legrészletesebben és legerőteljesebben az *Életképek* névtelen cikkírója nyilvánított ezzel kapcsolatban véleményt:

H u n y a d y L á s z l ó ' s a ' b é c s i e k. — Mindig nagy barátja voltam a' német zenének, Isten látja lelkemet, nem a' németek – annál kevésbbé a' bécsiek iránti előszeretetből; hanem egyedül azért, mert osztom az összes zeneértő világ azon meggyőződését, hogy a' német zene, mélység, kedélyesség, szépség és classicitas tekintetében fölülláll minden egyebeken. 'S azonfölül meggyőződésem az, (miben velem kétség kívül minden elfogulatlan ember osztozik), hogy midőn művészetről van szó, minden más tekinteteket, mellyeknél fogva a' németek iránt nem nagy rokonszeny uralkodik bennünk, félre kell tenni ... Azonban a' bécsi zeneértő világ – azon világ t. i., melly maga felől ott helybeli hírlapokban számrul számrá hiresztelteti, hogy ő zenében a' legilletékesebb bíró, 's íteleteitől alig akar engedni felebbvitelt! – máskép gondolkodik, 's ennek legujabban csudálatosan furcsa, 's lovagiasságáról és méltányosságáról különös tanúságot tevő jeleit adá, következőképen:

L i s z t F e r e n c z előadá Erkel „Hunyady László” dalművének nyitányát. A' zenemű tetszett, annyira tetszett, hogy azt a' műértő közönség (melly bizonyosan legkevésbbé gyanusíthatatik vak sympathiákról a' magyarság iránt!) ismételteté. 'S a' tapsok 's ismétlésrei felhívások közt fölemelé fejét néhány szerencsétlen flótás a' bécsi zeneértők közül, 's korholó pisszegésekkel adta tudtul elégületlenségét, mert nekik a' magyar zene a' magyar mestertől nem kell, csak azért sem kell” ... „Ach gut!” mondhatja erre a' bécsi elmésségek atyamestere. [...]

Szégyen, valóban szégyen, midőn egy közönség, mellynél a' művészet magasra fejlett, vagy ennek csak kis töredéke is, alacsony indulat által illykép vezéreltetik; midőn illy nyilvánosan tünteti fel ellenszenveit olly emberek iránt, kik tőlök mindenkor mindent, a' mi jót adhattak, teljes méltánylattal fogadtunk; szégyen. midőn a' helyett, hogy nemeslelküleg gyámoló kart nyujtana az emelkedőnek, szűkkeblűleg lábaiba kapaszkodik 's földre rántani iparkodik őt magához, a' seres kannák és

finden zu können glauben, den Compositionen mit Orchesterbegleitung förmlich entwöhnt zu haben; daß es auch bei Lißt der Fall sein werde, hätte ich nicht gedacht, und doch scheint auch er der Solo-Einseitigkeit nicht ganz entgangen zu sein. Außer den beiden Konzerten spielte er auch Schubert'sche Ungar-Melodien und eine „Tarantella“ aus der „Stummen“; letztere ist nichts als Klappererei, tapotage nennen's die Franzosen mit prägnantem Ausdrucke. Eben so bedeutungslos waren zwei französische Lieder von Lißt, nach Texten von Viktor Hugo und Girardin, aus diesem Boden geht es schon gar nicht; ce n'est pas notre affaire, bleiben wir bei'm Piano. Als noch zu Lißt gehörend, ist eine Ouvertüre zur Oper „Hunyady László“ [sic!] von Hrn. Erkel in Pesth anzuführen, weil sie Lißt dirigirte, also, wie es schien, „sub auspiciis doctoris Franusci Liszt“ hier ausgeführt wurde; das ist ein Paprikafleisch mit Aspik und etwas Makkaroni, ungarische, französische und italienische Manier, natürlich die erstere vorwaltend und gleichsam eine Musterkarte der magyarischen Weisen vorstellend, welche in der Oper vorkommen, ohne feste Konsistenz, ohne bestimmte und kompakte Form. Ueberdies ist das Opus übermäßig lang und läuft in ein lärmendes Spektakel aus, wie es nur der greulichste Ungeschmack einer musikalischen Composition einverleiben kann. Trotz einer großen Opposition gegen das Wiederholungsverlangen der Applaudirer, aus Gefälligkeitsrücksichten trat Hr. Lißt noch einmal zum Direktionspulte hin. Man kann ein großer und genialer Künstler sein, und doch hin und wieder den Takt außer Acht setzen.” Josef Plank: „Musikalischer Wochenbericht”. Lásd *Sonntagsblätter* (redakteur Ludwig August Frankl) 5/21 (24. Mai 1846), 500–501. Magyar fordítás Németh István Csaba.

119.

Hunya-dis vofu
ar' faklanit'

nyful'vod is' Hunyad's'
io' tet' Hunyad' fia'

4. faksimile

Erkel Ferenc: *Hunyadi László* (1844). Az opera feltehetőleg 1847 előtt, Kocsi János nemzeti színházi klarinétos által készített, eredetileg német szöveggel ellátott nemzeti színházi másolt partitúrája, melybe utólag írták be (valószínűleg maga Udvarhelyi Miklós) a magyar szöveget.
Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, ZB 64/a.

rántott csirkék közé. Lehetetlen ilyenkor a' bécsi méltányosságnak hangos éljent nem kiáltanunk [...] De hiszen olly zeneszerzőt, mint E r k e l, megérteni kell; a' megértés épedig nem mindenkor könnyü dolog, főleg olyanoknál kik a' L a n n e r e k és S t r a u s z o k keringőit tartják a' zeneművészet virágának.¹⁹

Liszt lelkesedését nem törte meg a püsszegés, sőt a későbbiekben a teljes opera külföldi bemutatását is szorgalmazta. 1847. november 7-i, Hugó Károly drámaírónak írt levelében éppen ezért kritizálja Petrichevich Horváth Lázár komolytalan próbálkozását a *Hunyadi* párizsi színrevitelével kapcsolatban (sajnos joggal), mondván: ha Párizsba megy Hugó Károly „oly emberekkel érintkezzék, kik valamit tudnak és akik cselekszenek, s ne utánozza Petrichevich Horváth Lázárt, aki a Hunyadit csupán lapjának párisi híreiben adhatja elő.”²⁰ – Tudniillik Petrichevich 1845. április 19-én számolt be az általa szerkesztett *Honderűben* egy esetleges párizsi bemutató érdekében tett próbálkozásairól (az Academie Royal de Musique-nál próbálta meg benyújtani az operát, s tárgyalt az ottani opera igazgatójával),²¹ majd 1846. március 11-én arról adott hírt lapjában, hogy Sigismund Thalberg, pest-budai hangversenyéről hazatérve művészek, zeneszerzők és bírálók előtt előadta a *Hunyadi* több részletét, nagy tetszést aratva, és újból felcsillantva az opera előadásának reményét. (Thalberg közbenjárásáról a párizsi előadás érdekében még 1851-ben is felröppen egy hír a *Hölgyfutár* hasábjain.)²²

Emlékezni fognak más hirlapok' olvasói (mert saját lapunk nem szólott még ez eseményről) hogy derék karmesterünk' Hunyady Lászlóját e lapok' szerkesztője Párisba vitte volt azon célból, mikép annak a nagy operaházban előadását megkísértené. Mi tulságosnak – mi merésznél merészebbnek tartotta e célzást minden, ki csak egy kissé van a párisi operaház' nagyszerűen ármányos viszonyaiba avatva, képzelhető. Igaz, hogy sikerült a legbiztosb forráshoz jutni a vállalkozónak, bensőbb ismeretségebe az operaház' igazgatójának, sőt az igazgató' teljeshatalmu zsarnoknéjának is, az operaház éppen olly szellem- mint szeszélydús primadonnájának, a hires Stolz Rosinának is, kinek legfensőbb pártolása nélkül jó sikerről még csak álmodni sem lehet vala. Erkelünk' jó csillaga ugy akarta, hogy szép dalművét azóta Ronconi (a párisi olasz opera' szemfénye) a frank főváros' első virtuózainak egyike Thalberg és neje (ki a királyi Lablache' leánya), David Felician a rögtön oltárra emelt afrikai zenebálvány, és közelebből az élő classicus műszerzők' legnagyobb, leggenialisabbika Berlioz, mindenik Pesten megfordultában, nagy tetszéssel hallhaták: mind megannyi zenészi tekintély, kiknek kedvező véleményükre sok szép reményt építenünk szabadna, kivált ha azon hatalmas körülménytől rettenetes vissza nem ijesztene, miszerint a szeretetreméltó, de szeszélyes primadonna anyaszerepekben föllépni egyáltalában vonakodik. De ezen tán segíthetünk, ha őket felhatalmazzuk a historia nevében, mostohává változtatni a derék Szilágyi Erzsébetet,

19 [N. N.]: „Hunyady László 's a' bécsiek”, *Életképek* IV/20. (1846. május 30.), 698–699.

20 Lásd Liszt Ferenc Woronicében kelt 1847. november 7-i levelét, idézi Isoz: *Kísérletek Erkel »Hunyadi László«-jának párisi színrehozatalára*, 22.

21 Legány Dezső: „Erkel Hunyadi Lászlója”, *Magyar Zene* XI/4. (1970), 97–108., ide: 101.

22 Pándi Mariann: „A »Hunyadi László« két külföldi bemutatója a múlt század közepén”, *Magyar Zene* VI/2. (1965), 73–81., ide: 74.

kinek gyermekeihez forró szeretete majd dicsére válandik magyar mostoháinknak. Komolyan szólva – kezd lenni már nekünk is némi reményünk a dolog’ sikeréhez, mely reményünknek újabb okadatául a lelkes Thalbergnének Párisból közelebről írott következő sorai szolgáljanak: „Férjem’ honn nem létében sietek önnek azon örvendetes hírt első tudtára adni, mikép megérkezésünk után nem sokára Páris’ legműértőbb hallgatósága előtt – mely csupa művészek, hangszerzők, bírálók, és magasb műveltségű mükedvelőkbül, – atyám természetesen el nem maradt volna - benső barátinkból, áll vala – játszá el férjem a kegyed által pártfogolt derék dalmú’ csaknem minden szebb dallamát (miket Thalberg ur – mint kegyed is tudja – egyszeri hallás után sajátított el). A melodiák’ újdonsága és szépsége mindenkit meglepett s a magyar nemzeti hangok’ epedő légysága könyezésig érdekelte hallgatóit. Ezen ide mellékelte hasábjából a mai Constitutionellnek [Le Constitutionnel] látni fogja kedves barátunk, minő sikerrel lőn megtéve az első lépésünk, s ha vajjon sietünk-e beváltani önnek tett őszinte ígérteink? Rajtunk tehát mulni nem fog, hahogy kegyedet – ki Hunyady’ adatása’ esetében bennünket személyes látogatásával megörvendeztetni ígérkezett – a szép világváros minél hamarább vissza nem vonzandja. Mellynek élénkülni kezdő reményében fogadja ön” stb.²³

A Francesca (Cecchina) Lablache, a nagytekintélyű operaénekes, Luigi Lablache lánya (1844-től Sigismond Thalberg felesége) által írt beszámoló talán néhol pontatlan, és mindenképp erőteljesen kultikus megközelítésű zongoravirtuóz férje vonatkozásában, de valószínűleg semmiképp sem túlzó abban a tekintetben, ami Thalberg és környezetének Erkel *Hunyady Lászlója* iránti lelkesedését illeti: együttéreztek a magyarok helyzetével, az opera szüzséjével és nagyra értékelték Erkel invenciózusságát, valamint a nemzeti elemeknek a kortárs operai formába illesztését. Legalábbis ez derül ki a Le Constitutionnel mindedig ismeretlen, a neves író és befolyásos zenekritikus Pier-Angelo Fiorentino – a Mme Thalberg levelében hivatkozott és a *Honderű*nek mintegy bizonyítékként elküldött – cikkéből. A zenei élet eseményeit hosszan taglaló *Revue Musical* c. rovatban Fiorentino olyan részletességgel mutatja be a *Hunyady Lászlót* felvonásról-felvonásra (igaz néhol összezavarva a számok sorrendjét), hogy nehéz elképzelnünk, sem Thalbergnek sem a kritikusnak nem állt rendelkezésére az opera zongorakivonata. Márpedig a nyitány és a főbb számok (szinte a teljes opera) Erkel által készített zongorakivonata feltehetőleg csak 1846 júniusában jelent meg Treichlingernél. – Igaz, a *Honderű* épp a Mme Thalberg levelének mintegy folytatásaként közli a jó hírt (tehát: 1846. március 11-én):

Erkelünk szép művéről lévén szó, örvendünk tudósíthatni a nemzeti zenét kedvelő közönséget, miszerint Hunyady László partitúráját sikerült olly feltét alatt birto-kunkká sajátítani, hogy azt három vagy négy, a gyönyörű műnek minden kitünőbb dallamait magában foglaló Egyvelegben (Potpourriban) közrebocsáthassuk. E mindenkitől rég óhajtott zongoradarabok, magától a derék szerzőtül zongorára téve, és a jeles mükedvelő és pártfogó Fáy István grófnak ajánlva, hihetőleg M a gy a r Lant

23 *Honderű* IV/10. (1846. március 11.), 196–197.

czím alatt fognak a legcsinosab alakban megjelenni. Kiadó tulajdonos valamint semmi áldozattól nem rettegett e várvavárt zenéivet mennél előbb átnyújthatni a tisztelt közönségnek — legkivált pedig a kedves nőnemnek, másfelől a mű' illő kiállítása körül semmi költséget kimélni: nem fog. Az első füzet nem sokára kapható lesz.²⁴

Nem kizárt azonban, hogy a valamivel korábban már elkészült zongorakivonatot Erkel egy esetleges párizsi bemutató reményében Thalberg rendelkezésére bocsátotta. A bemutató, melyre Thalbergék, a szintén nápolyi születésű (a cikk alapján közelebbi barátot és) és befolyásos párizsi újságíró, zenekritikus Pier-Angelo Fiorentinót és a neves basszust, Luigi Lablache-t is meghívták arra utal, hogy feladatuk vállalták Pesten az opera párizsi színrevitelének előmozdítását. Igyekezetüket tükrözi Mme Thalberg levele és az elküldött párizsi szalonhangversenyéről beszámoló kritika is, amely közreműködésük és segítségük nélkül nem valósult volna meg:

Egyedül maradván Thalberggel a szabad és bizalmas beszélgetések, az önkéntelen áradozások, a húszszor megszakított, majd húszszor folytatott homályos párbeszédnek óráján, a művész ujjai egyszer csak vándorolásba kezdtek a billentyűzeten, és az elejétől a végéig eljátszott nekünk, szinte észrevétlenül, egy egész operát, ami úgy tűnik, mélyen megérintette utolsó útja során. Minden motívumra emlékezett, és [minden motívumot] hűségesen tolmácsolt nekünk a zongorán. Ez a komoly műalkotás, amely jelenleg a pesti nagy [értsd: Nemzeti] színház tulajdona, a *Hunyady* címet viseli, a 15. század egy jeles kapitányának nevét. A szerző, Erkel úr, hazája legszebb nemzeti dalait illesztette be partitúrájába, a büszke és lovagias Magyarország dallamait, mely ország szíve oly hevesen repes a haza és a szabadság pusztá említésétől, és amely az őt elnyomó vaskéz minden ütésétől megremeg. Ahogy az várható volt, a *Hunyady* sikerétől megriadt osztrák cenzúra elutasította [az opera] előadását a birodalmi színházban [értsd: a bécsi Hofoperben]. Ennek a műnek a mesterien meghangszerelt nyitánya önmagában is több motívumot tartalmaz, mint napjaink több operája. Az első felvonás egy bevezetésből [*No. 1 Coro*, *No. 2 Cavatina*], egy nagyon szép *c-moll* bosszúkarból [*No. 3 Scena*, 47. ütemtől], László románcából [*No. 7 Aria*] és egy zárókórusból áll [*No. 8 Finale con Stretto*]. A második felvonás énekkari dialógussal kezdődik Lajos király örei között, akik a Hunyady-testvérek várába akarnak erőszakkal bejutni, és ez utóbbiak katonái között, akik kiszorítják őket [*No. 5 Coro*]. A darab rendkívül eredeti és megkapó hatású. A nádor cavatinája [*No. 13 Aria*], egy pompás induló [*No. 10 Marcia* – a *No. 4 Marcia* ismétlése], Hunyady özvegye és két fia, László és Mátyás (aki később Kalóz Mátyás lett) tercettje [*No. 12a Terzetto*] a legkiemelkedőbb számok ebben a felvonásban, amely ragyogóan fejeződik be a megbékélés jelenetével a kastélyban. A király békeesküt tesz az evangéliumra, a kórusok pedig emelkedett stílusban és gondolatosságban fogant himnuszt énekelnek [*No 15 Finale*]. A harmadik felvonásban, mely az összes közül a legrövidebb dicsérettel említhetjük a

24 Uott.

Hunyadyak anyjának Cavatináját [No. 9 *Aria*], valamint László eljegyzési jelenetét [No. 19 *Finale* kórusa], amelyet hirtelen megszakít az utóbbi letartóztatása. Egy igen nagy sikerrel megkoronázott újításnak köszönhető, hogy a felvonásközt egy nagy zenemű [értsd: hangszeres tétel/szám] tölti ki, melynek témája László álma a börtönben [No. 20 *Entr'act*, a *Hattyúadal*]. A hol vidám, hol melankolikus nemzeti dallamok, felváltva fejezik ki a fogoly boldogságának emlékeit és közeli halálának előérzetét. Az utolsó felvonás a legszebb és legdrámaibb. László búcsúja menyasszonyától [No. 21 *Scena*, 84. ütemtől Mária–László duettje], egy gyászinduló [No. 22 *Finale* eleje, a *Marcia funebre*], amely az idősebb Hunyady-fivért kíséri a sírig [sic!], az anyai kétségbeesés, amely szívszorító zokogásba tör ki [No. 22 *Scena ultima* eleje] – mindezt mélységes igazság, szenvedély és szomorúság hatja át. Vihar és villámlások keverednek ezzel a komor jelenettel [No. 22 *Scena ultima* 22. ütemétől], mely Thalberg előadásában könnyekig meghatott bennünket, és lehetetlennek véljük, hogy ez a pompás partitúra ne kerüljön előbb-utóbb színre valamelyik színházunkban.²⁵

25 „Resté seul avec Thalberg à l'heure des libres confidences, des épanchemens involontaires, des vagues entretiens vingt fois repris, vingt fois interrompus, ses doigts se sont mis à errer sur le clavier, et il nous a joué d'un bout à l'autre, et presque sans s'en apercevoir, un opéra entier, qui paraît l'avoir vivement ému à son dernier voyage. Il en a retenu tous les motifs et nous les a fidèlement traduits sur le piano. Cette œuvre sérieuse, qui fait en ce moment la fortune du grand théâtre de Pesth, est intitulée *Hunyady*, nom d'un illustre capitaine du XVe siècle. L'auteur, M. Erkel, a intercalé dans sa partition les plus beaux chants nationaux de son pays, de cette fière et chevaleresque Hongrie, dont le cœur tressaille si fort aux seuls noms de patrie et de liberté, qu'il fait trembler, à chaque battement, la main de fer qui l'opprime. Comme on devait s'y attendre, la censure autrichienne, alarmée du succès d'*Hunyady*, en a défendu la représentation sur le théâtre impérial. L'ouverture de cet ouvrage, instrumentée de main de maître, renferme à elle seule plus de motifs que n'en contiennent plusieurs opéras de nos jours. Le premier acte se compose d'une introduction, d'un très beau chœur de vengeance en *ut mineur*, de la romance de Ladislás et d'un chœur final. Le deuxième acte s'ouvre par un chœur dialogué entre les gardes du roi Louis, qui veulent forcer l'entrée du château des frères Hunyady, et les soldats de ces derniers, qui les repoussent. Le morceau est d'une grande originalité et d'un effet saisissant. La cavatine du Palatin, une marche délicieuse, un trio entre la veuve Hunyady et ses deux fils, Ladislás et Mathias (qui fut depuis Mathias le corsaire), sont les morceaux les plus saillans de cet acte, lequel se termine brillamment par la scène de réconciliation dans le château. Le roi fait le serment de paix sur l'Evangile, tandis que les chœurs entonnent une hymne d'une grande élévation de style et de pensée. Dans le troisième acte, le moins long de tous, on peut citer avec éloge la cavatine de la mère des Hunyady, et la scène des fiançailles de Ladislás, brusquement interrompue par l'arrestation de ce dernier. Par une innovation, couronnée d'un plein succès, l'entr'acte est rempli par un grand morceau de musique, dont le sujet est le rêve de Ladislás dans sa prison. Des airs nationaux, tantôt gais, tantôt mélancoliques, expriment tour-à-tour les souvenirs de bonheur du prisonnier et le pressentiment de sa mort prochaine. Le dernier acte est le plus beau et le plus dramatique. Les adieux de Ladislás à sa fiancée, une marche funèbre qui accompagne au tombeau l'aîné des Hunyady, le désespoir maternel qui éclate en sanglots déchirans, tout cela est d'une vérité, d'une passion et d'une tristesse profondes. L'orage et les éclairs se mêlent à cette lugubre scène. Exécutée par Thalberg, elle nous a touché jusqu'aux larmes, et il nous semble impossible que tôt ou tard cette magnifique partition ne soit pas représentée sur un de nos théâtres.». Lásd : *Le Constitutionnel* XXVIII/28. (1846. január 28.), 1., 3. Németh István Csaba magyar fordítása.

Komolyabb párizsi próbálkozásként, amelyet Liszt szintén reménytelennek ítélt és nem vett benne részt, Szemere Bertalannak és nejének közbenjárását tartja számon az irodalom 1863-ból, amikor La Grange párizsi szerződésének idején megpróbálják elfogadtatni az operát előbb a Théâtre des Italiens-ben (ide volt leszerződve La Grange), majd a Théâtre Lyrique-ben. 1863-ban a *Pesti Napló* örömmel újságolja, hogy:

Szemere Bertalan hazánkfia, a párizsi olasz [Théâtre des Italiens] és nagy opera színház [Théâtre de l'Opéra] igazgatóságainak specialis kívánata folytán Párisból felhívást intézett kitünő zeneköltőnk, Erkel Ferenczhez: küldené meg a legközelebbi póstával »Hunyady László« dalművének partitúráját, hogy e gyönyörű opera a nevezett színpadokon előadathassék. [...] Erkel épen most foglalkozik azon, írja a »P. Ll.« [Pester Lloyd], hogy »Hunyady László«-jának némely kardalait stb. nagyobb arányra dolgozza át, ugy amint az ama nagy világszínházakhoz illő.²⁶

A passzív Erkel gyorsan reagált a felkérésre: 1863. november 14-én írja Szemere Bertalannak: „Én egy pár darabot újból átdolgoztam, illetőleg szélesebb, nagyobbyszerű alapra fektettem és ugyanez okból a partitúrát csak a jövő hét elején fogom a postának átadni.”²⁷ Úgy tűnik, az opera háromkötetes vezérkönyve 1863. november végén valóban megérkezett Párizsba,²⁸ és Szemeréék közbenjárásának eredményeként 1864 novemberében a Théâtre Lyrique – a *Pesti Napló*ban jelzett két nagy operaház helyett végül a harmadik – bekérte alapos tanulmányozásra.²⁹ Az előadásra azonban nem került sor, és a *Hunyadi* 1863-as *Fassung letzter Hand*-jának további sorsáról sincs tudomásunk. Erkel ugyanezen levelezésben operája külföldi előadatásának motivációiról is ír Szemere Bertalannak – ama ritka alkalmak egyike ez, amikor megnyílik önmagával kapcsolatban – elmondva, hogy siker esetén elsősorban egy jó szövegkönyvre vágyna (nincsenek magyar librettisták), ill. anyagi helyzetének javulására (10 gyermek mellett nincs dolgozósobája). Ugyanakkor fullasztónak találja a honi helyzetet, melyet a személyeskedő intrikák uralnak a sajtóban, a nemzetiségi kérdés és a politika is számos akadályt szül.

26 *Pesti Napló* XIV/4119. (1863. november 6.), [2]. A *Hunyadi* párizsi színrehozatalával kapcsolatos próbálkozásokról lásd Isoz: *Kísérletek Erkel »Hunyadi László«-jának párizsi színrehozatalára*, 16–22. Valamint Legány: *Erkel Ferenc művei*, 36. Erkel Ferenc, Szemere Bertalan és Szemere Bertalanné, valamint Liszt Ferenc e tárgyban folyó 1863-as levelezését magyar fordításban közreadja továbbá Albert Gábor: *Szemere Bertalan leveleskönyve (1849–1865)*. Budapest: Balassi, 1999, 166–169, 171–172, 174, 243–244.

27 Közli Isoz: *Kísérletek Erkel »Hunyadi László«-jának párizsi színrehozatalára*, 18. Albert: *Szemere Bertalan leveleskönyve*, 168.

28 Lásd Szemere Bertalan 1863. november 26-i levelét Anne de La Grange-hoz, közli Isoz: *Kísérletek Erkel »Hunyadi László«-jának párizsi színrehozatalára*, 19. Albert: *Szemere Bertalan leveleskönyve*, 171. A partitúra postázásáról beszámolt a *Revue et Gazette musicale de Paris* XXXI/3. (1864. január. 17.), 23. „On écrit de Pesth: «On ne tardera pas sans doute à entendre un opéra hongrois à Paris; la partition de Hunyady, par Erkely [sic!], vient d'être expédiée pour cette capitale, et nous attendons avec une vive curiosité le succès de cette oeuvre madgyare.»”

29 Vö. Isoz: *Kísérletek Erkel »Hunyadi László«-jának párizsi színrehozatalára*, 22.

Erkel 1863-as sorai kapcsán felmerül, hogy ugyanezek a gondolatok már az 1856-os évben is foglalkoztathatták, amikor Liszt Ferenc a *Hunyadi László* weimari bemutatóját szorgalmazta.³⁰ Az Erkel-irodalom ezúttal is a zeneszerző passzivitásával, a külföldi terjesztés iránti érdektelenségével magyarázza a bemutató elmaradását: Isoz Kálmán feltételezése, miszerint Erkelnek csak egy partitúrája volt, az autográf, és ezt nem adhatta ki a kezéből, a partitúra lemásoltatására pedig nem volt Erkelnek pénze, sokáig tartotta magát, jöllehet, a *Hunyadi* autográf partitúrájában is ott találjuk az opera német nyelvű fordítását Erkel Ferenc prozódiai korrekcióival az énekszövegekben. Ezért is furcsa Liszt második levelének az a része, melyben rákérdez a szövegkönyv német fordítására. Talán az újrarendezésen gondolkodhatott ekkor Erkel – esetleg a nem túl sikeres és nem túl professzionális bécsi bemutató után, melyet az Aradi színtársulat néven szerveződött, Erkel sógora, Szabó (Schneider) József által vezetett együttes adott elő kellő énekesgárda hiányában a Theater an der Wien zenekara által kísérve épp ez időtájt, 1856. augusztus 14-én (az est karmestere Suppé volt, akitől Erkel utólag elnézést kért levélben az előadás színvonala miatt). Az sem kizárt ugyanakkor, hogy épp náluk volt az a nemzeti színházi másolt partitúra, amelyet a Nemzeti Színház már a bemutatót követően, eleve német nyelvű előadásokra gondolva, a német szöveget bejegyezve első körben állított elő. Az *Erkel Ferenc Operák* kritikai összkiadás keretében feldolgozott nemzeti színházi játszópéldányok között ugyanis fennmaradtak mind a *Bátori Mária*, mind a *Hunyadi László* korai másolt partitúrái. Erkel operáinak német színházak körében való előadása már a zeneszerző első operája, a *Bátori Mária* bemutatójakor is felmerült. A Nemzeti Színház vezetése a *Bátori*hoz, majd 1844-ben a *Hunyadi*hoz is kevéssel a bemutató után elkészítette a szövegkönyv fordítását, és az opera német nyelvű másolt partitúráját. (4. fakszimile) A német fordítás és másolt partitúra hiánya így tehát nem állhatott az opera külföldi terjesztése útjában. Legalábbis ez idő tájt.

A *Hunyadi László* számos vidéki előadása mellett a nem túl jó hírű bécsi előadást produkáló Szabó József és társa, Havi Mihály társulata már jóval korábban népszerűsítette az opera részleteit Európában. A Havi Mihály és Szabó József igazgatása alatt álló daltársaság a korabeli sajtóbeszámolók szerint a *Hunyadi* első felvonásának fináléját már 1846-os osztrák–olasz turnéján és pesti, valamint vidéki előadásain is nagy sikerrel játszotta.³¹ A kritikai közreadáshoz végzett forráskutatásaim során az Aradi Szépművészeti Múzeum raktárából előkerült hangszeres szövegműveinek tanúsága szerint 1847–1848-ban, számos európai városon átvezető újabb turnéjuk alkalmával műsoruk állandó számai között az első felvonást záró kardal mellett az opera nyitánya, az első felvonás nyitókórusa és a No. 17-es ária is

30 Liszt 1856. szeptember 19-i, majd november 21-i, Erkelhez írott levele tanúskodik erről.

31 Lásd a beszámolókat a turné különböző állomásairól, majd a társulat sikeres bemutatkozásáról a Nemzeti Színházban in: *Pesti Divatlap* III/31. (1846. augusztus 1.), 617–618. *Pesti Divatlap* III/35. (1846. augusztus 29.), 696–697. *Pesti Divatlap* III/43. (1846. október 24.), 855. *Pesti Divatlap* III/44. (1846. október 31.), 872. *Honderű* IV/2/11. (1846. szeptember 15.), 214. *Pesti Hírlap* VI/765. (1846. október 22.), 270. *Pesti Hírlap* VI/768. (1846. október 27.), 282. *Múlt és jelen* VI/62. (1846. augusztus 2.), 362. *Múlt és jelen* VI/76. (1846. szeptember 20.), 446. *Életképek* IV/ 8. (1846. augusztus 22.), 255. *Életképek* IV/11. (1846. szeptember 12.), 353–354. *Életképek* IV/14. (1846. október 3.), 444–445. *Életképek* IV/18. (1846. október 31.), 567–568. Lásd továbbá: Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színház és színház története*. Kolozsvár: Kolozsvári Színház Száz Éves Rendező Bizottság, Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája, 1897, 367–368.

szerepelt.³² Az *Overtura* Liszt Ferenc által dirigált bécsi előadásától eltekintve – a Nemzeti Színház és Erkel Ferenc minden próbálkozása ellenére – a Havi–Szabó társulathoz fűződik a *Hunyadi* részleteinek, majd később a teljes operának lényegében minden eddig ismert korabeli külföldi megszólalása.³³

A turné útvonala a szólaműzeteket használó zenekari zenészek bejegyzései alapján: Prága (1847), Olmütz (1847. április 10.), Baden (1847. július 3.), Brünn (1847. július 29.), Tiglitz (1847. szeptember 4.), Berlin (1847. szeptember 21.), Frankfurt an der Oder (1847. október 18., 19., 20.), Stettin (1847. október 26., 28.), Koppenhága (1847. november? 14.), Hamburg (1847. november 23.), Altona (1847. november), Hannover (1847. december 5., 11.), Hildesheim (1847. december 12.), Minden (1847. december 15.), Kasdorf (1847. december 20.), Köln (1847. december 23.), Aachen (1847. december 28.), Brüsszel (1848. január 8., Théâtre Royal: 1848. január 10., 12.), Gent (1848. január 14., 16., 18.), Antwerpen (1848. január 18. [sic!], 19., 21.), Liège (1848. január 31.), Namur (1848. január 31. [sic!], február 1.), Mons (1848. február 2.), Párizs (1848. február 13.), Nancy (1848. június 10.), Lunéville (1848. június 22.), Augsburg (1848. november 22., 23., 24.).

Befejezésül csupán még egyetlen próbálkozást említenék: a bécsi udvari operában Marie Wilt és Broulik tervezte Doppler Ferenc segítségével a *Hunyadi László* színrehozatalát. A próbálkozás történetét az Erkel-kutatás feldolgozta (Bónis Ferenc 1969-ben és Ingeborg Birkin-Feutinger 2005-ben).³⁴ Az alkalomból Erkel Lajosnak, az Operaház titkárának a bécsi Operaháznak kiküldött számlája alapján Erkel Ferenc ekkor újrarendelt az opera német szövegét (Sturm Alberttel), zongorakivonatot és partitúrát másolatot, melybe az új német szöveget jegyezték be. Az 1882-ben Bécsbe kiküldött álló formátumú fekete bőrkötésű zongorakivonatról éppúgy nem tudunk, mint az ekkor elkészült partitúramásolatról. Feltűnő ugyanakkor, hogy 1893-ban egy osztrák könyvkereskedő hirdeti Erkel-operák, közöttük a *Hunyadi* magyar–német szöveges partitúráját. A bécsi Operaház nem fizette ki a másolatot, ennél fogva elképzelhető, hogy ezt a zongorakivonatot visszaküldték. Újból egy eredménytelen próbálkozás? Talán. Azonban az Országos Széchényi Könyvtárban Kern Aurél hagyatékában fennmaradt az a munkapéldány,³⁵ amelyet a *Hunyadi* díszes, Erkel fiai által felügyelt és a fiatal Kern Aurél által szerkesztett magyar–német nyelvű zongorakivonatának előkészítéséhez használtak. A forrás egyrészt tisztázza azt a régi feltételezést, miszerint ez a századfordulós 1896-ban, a Rózsavölgyi által kiadott zongorakivonat, melyet később

32 A szólaműzetek az aradi állandó színház 19. századi kottatárában maradtak fenn, melyet jelenleg a város Szépművészeti Múzeuma őriz feldolgozatlan anyagként. A múzeum munkatársainak szíves segítségét ezúttal is megköszönjük.

33 Az opera bécsi bemutatójáról lásd Pándi Marianne: „A Hunyadi László két külföldi bemutatója a múlt század közepén”, *Magyar Zene* VI/1. (1965. február), 75–77.

34 Bónis Ferenc: „Erkel *Hunyadi László*jának meghíúsult előadási kísérlete a bécsi Udvari Operaházban”. In: *Magyar zenetörténeti tanulmányok. Szabolcsi Bence 70. születésnapjára*. Szerk. Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1969, 267–291. Továbbá lásd Ingeborg Birkin-Feichtinger: „Franz Erkel und das k.k. Hofopertheater in Wien”, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XLVI/3–4. (2005), 413–436.

35 Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára, Ms. mus 8159.

a Zeneműkiadó is átvett, egy korábbi változatra vezethető vissza (tehát nem ekkor készült), másrészt tekintve, hogy a Kern által kéziratként használt zongorakivonatban még benne van az opera 16-os száma, melyet korán húztak az opera előadásain, elképzelhető, hogy egy olyan töredékesen fennmaradt forrással van dolgunk, amely az opera lényegesen korábbi, 1850-es évekbeli külföldi próbálkozásainak terméke, létrejötté pedig akár a Liszt által szorgalmazott weimari bemutató előkészületeivel is összefüggethetett.

Erkel Ferenc operái közül a *Hunyadi László* külföldi bemutatására irányuló törekvésekről tudunk a legtöbbet, a többi operával kapcsolatban talán azért nincsenek ilyen jellegű adataink, mert ezeket már meg sem próbálta a zeneszerző és/vagy a Nemzeti Színház a magyar nyelvterületen kívülre eljuttatni. Erkel első két operájához a Nemzeti Színházban már a bemutató követően német nyelvű partitúrárt készítettek, a *Hunyadi László* külföldi premierét pedig többek között Liszt Ferenc is megpróbálta elősegíteni. Bónis Ferenc, Legány Dezső, Szőnyiné Szerző Katalin és Inge Birkin-Feichtinger után, akik e negatív előadástörténetet már megírták, a fenti néhány adalék ellentmond eddigi elképzelésünknek Erkel érdektelenségéről operái külföldi terjesztésével kapcsolatban.